

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Ajla Softic

Behov av nödvändig förändring?

– Om nödvärnsrättens gränser och frågan om en eventuell utvidgning

LAGF03Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Tova Bennet

Termin: HT 2020

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Avgränsningar	5
1.4 Metod och material	6
1.5 Disposition	6
2 ANSVARSFRIHETSGRUNDER I ALLMÄNHET	8
2.1 Objektiva ansvarsfrihetsgrunder	9
2.2 Subjektiva ansvarsfrihetsgrunder	9
2.3 Intresseavvägningar	9
3 NÖDVÄRNSRÄTTENS UTVECKLING I SVENSK RÄTT	11
3.1 Den gamla självhämden	11
3.2 Nödvärnsregleringen i 1734 års lag	11
3.3 Nödvärnsregleringen i strafflagen	11
3.4 Nödvärnsregleringen i brottsbalken	12
3.4.1 Efterföljande debatt mot bakgrund av brottsbalkens nödvärnsreglering	13
4 GÄLLANDE RÄTT	18
4.1 Nödvärn	18
4.1.1 De fyra nödvärnssituationerna	18
4.1.2 Försvarlighetsbedömningen	20

4.2	Nödvärnsexcess	22
4.2.1	Tillämpningsområde	22
4.2.2	Bedömningen av ”svårligen kunde besinna sig”	23
5	RÄTTSPRAXIS	25
5.1	NJA 2009 s. 234 – Hammarfallet	25
5.1.1	Bakgrund	25
5.1.2	Högsta domstolens bedömning	25
5.2	Hovrätten över Skåne och Blekinge B 1928-16 – Vallåkrafallet	26
5.2.1	Bakgrund	26
5.2.2	Hovrättens bedömning	27
6	ANALYS OCH SLUTSATSER	28
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	34

Summary

The overall purpose of the thesis is to investigate whether, in the light of the debate that has taken place in the Riksdag, and the application of the current law of self-defense in practice, there is a need to extend the right to self-defense. The presentation is presented from a legal development perspective.

The two provisions that allow impunity in the case of violence perpetrated in self-defense are found in Chapter 24.1 § Penal Code, according to which an act is deemed to be permitted if it is not manifestly unjustifiable, and in Chapter 24.6 § Penal Code, which states that a person who has used manifestly unjustifiable force can still be released from liability, if the circumstances were such that the person hasn't been able to come to his senses.

The criticism has mainly been aimed at the victim's vulnerable position and limited defense possibilities in the event of a criminal attack. The fact that a failure to extend the right of self-defense has been justified by the fact that the rules in the Penal Code constitute an appropriate balance between interests has been considered reasonable, and the law as it stands at the present is already on the side of the victim.

Sammanfattning

Uppsatsens övergripande syfte är att undersöka om det mot bakgrund av debatten som försiggått i riksdagen, och tillämpningen av den nuvarande nödvärnsregleringen i praktiken, finns ett behov av att utvidga rätten till nödvärn. Framställningen presenteras ur ett rättsutvecklingsperspektiv.

De två bestämmelserna som medger straffrihet ifråga om våld utövat i nödvärn finns dels i 24 kap. 1 § brottsbalken (1962:700) (BrB), enligt vilken en nödvärnsgärning bedöms vara tillåten om den inte är uppenbart oförsvarlig, dels i 24 kap. 6 § BrB vari framgår att den som använt sig av uppenbart oförsvarligt våld ändå kan gå fri från ansvar, om omständigheterna var sådana att denne svårligen kunde besinna sig.

Den framförda kritiken har i huvudsak tagit sikte på den angripnes utsatta position och begränsade försvarsmöjligheter vid ett brottsligt angrepp. Det faktum att en underlåtenhet att utvidga nödvärnsrätten har motiverats med att reglerna i BrB utgör en lämplig avvägning mellan intressen har ansetts vara rimlig. Nödvärnsrätten kan, främst med beaktande av regleringens nuvarande utformning, anses vara tillräckligt vittgående och lagen såsom den ser ut i dagsläget bedöms redan vara på den angripnes sida.

Förkortningar

Bet.	Betänkande
BrB	Brottsbalken (1962:700)
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
Mot.	Motion
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
SL	Strafflagen (1846:11)
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	Tingsrätten

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Under sommaren 2018 ville den då 44-årige gårdsägaren avvisa en inkräktare som befann sig i dennes hem. I syfte att freda sig mot angreppet fick 44-åringen tag på sin älgstudsare och sköt gärningsmannen i bröstet, varpå denne avled. Inkräktaren hade en stund dessförinnan utövat våld och dödshotat hans inneboende vän. Mannen bestred straffrättsligt ansvar under återropande av nödvärnsrätten, men såväl tings- som hovrätten dömde honom för vållande till annans död. Trots att gårdsägaren bedöms ha haft omfattande nödvärnsrätt, ansåg sistnämnda instans att gränsen för tillåtet nödvärnsvåld enligt svensk rätt hade överskridits. Dessutom nekades mannen, efter överklagande, prövningstillstånd av HD. Mot bakgrund av denna dom från Svea hovrätt har debatten om nödvärnsrätten och dess gränser kommit att aktualiseras, och en översyn samt utvidgning av nödvärnsinstitutet har bland annat föreslagits i samband härmed.¹

Nödvärnsrätten är en lagstadgad rättighet som möjliggör för den angripne att bruka våld i syfte att försvara sig mot brottsliga angrepp. Däremot är denna rätt beroende av en intresseavvägning mellan å ena sidan den utsattes intresse av att få utöva sin självförsvarsrätt, och å andra sidan intresset av att reglerna inte utsträcks så långt att det leder till en eskalering av våldet i samhället och på det sättet kunna upprätthålla statens våldsmonopol. Två bestämmelser medger straffrihet ifråga om våld utövat i nödvärn och återfinns dels i 24 kap. 1 § brottsbalken (1962:700) (BrB), enligt vilken en nödvärnsgärning utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet och dess betydelse samt omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig, och gäller i fyra olika situationer, dels i 24 kap. 6 § BrB vari framgår att den som använt sig av uppenbart oförsvarligt våld ändå kan frikännas från ansvar, om förhållandena var sådana att han svårigen kunde besinna sig.

¹ Svea hovrätt B 3703-19, se även Mot. 2020/21:68.

Kritik mot nödvärnsrätten är ingen ny företeelse. Den rättsliga regleringen av nödvärn i BrB har, liksom den praktiska rättstillämpningen, varit föremål för kritik under åren då det ett flertal gånger bland annat motionerats till riksdagen avseende ändringar och förtydliganden av denna rätt. Då röster återigen har höjts i syfte att se över och utvidga nödvärnsrätten, kan det vara på sin plats att följa upp diskussionen och undersöka ifall en sådan utvidgning, mot bakgrund av debatten och den praktiska rättstillämpningen av nuvarande nödvärnsreglering, verkligen är befogad.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens övergripande syfte är att undersöka ifall kritiken mot den rättsliga regleringen av nödvärn i BrB, och tillämpningen av denna nuvarande nödvärnsreglering i praktiken, påkallar en reformering av nödvärnsrätten. I samband härmed, och då en lagändring i sådana fall hade aktualiserats, ska det analyseras vilka för- och nackdelar en sådan utvidgning hade kunnat medföra.

För att uppnå syftet har nedan nämnda frågeställningar valts, vilka genomgående kan sägas genomsyra utformningen av uppsatsen:

- Finns det, mot bakgrund av debatten avseende nödvärnsregleringen i BrB och tillämpningen av denna nuvarande reglering i praktiken, ett behov av att utvidga nödvärnsrätten?
- Vilka fördelar respektive nackdelar skulle en sådan eventuell utvidgning av nödvärnsrätten kunna resultera i?

1.3 Avgränsningar

Mot bakgrund av mina frågeställningar, och således det som uppsatsen ämnar besvara, kommer denna undersökning endast utgå ifrån nödvärnsbestämmelsen i 24 kap. 1 § BrB samt excessregeln i 24 kap. 6 § BrB, vilken utgör ett komplement till den förstnämnda regeln och aktualiseras alltså först när man har undersökt nödvärnsrättens yttersta gräns. Vidare är det främst brottsliga angrepp på person, det vill säga den första av de fyra uttömmande nödvärnssituationerna i 24 kap. 1 § BrB, som

det redogörs för i denna uppsats. Följaktligen innebär detta att situationer då angreppet rör egendom, olovligt inträngande eller försök till sådant inträngande samt kvarstannande på en specifik plats, inte berörs annat än översiktligt. Därutöver kan så kallat putativt (inbillat) nödvärn, det vill säga då någon felaktigt tror att en nödvärnssituation föreligger, leda till att nödvärnsutövaren går fri från straffrättsligt ansvar. Vid undersökningen av domstolspraxis och doktrin så kommer även detta beaktas till viss del, då våld utövat i nödvärn likaså kan omfattas av dessa situationer. På grund av att ämnet enbart behandlas utifrån svensk rätt, så kommer ingen internationell reglering att diskuteras och därmed inga komparativa inslag förekomma.

1.4 Metod och material

Vid utformningen av denna uppsats har den traditionella rättsdogmatiska metoden tillämpats, vilket följaktligen är de rättskällor som identifieras i rättskällevärdet som har blivit föremål för undersökning och analys. Vad som utgör rättskällor enligt denna lära är lagtext, förarbeten, domstolspraxis samt doktrin, som således har använts för att komma fram till vad som utgör gällande rätt. I syfte att en grundläggande överblick av nödvärnsregleringen ska kunna fås, undersöks och redogörs dessa rättskällor på ett deskriptivt sätt.²

I uppsatsen anläggs ett rättsutvecklingsperspektiv i syfte att förklara nödvärnsinstitutets framväxt. Ett sådant perspektiv är av naturliga skäl mest lämpligt, och gör det möjligt att analysera den kritik som kommit att riktas mot denna reglering.

1.5 Disposition

Uppsatsen inleds med en allmänt hållen beskrivning av ansvarsfrihetsgrunderna i avsnitt 2, vilket har till syfte att ge läsaren en fördjupad förståelse för bakgrunden till ämnet. I avsnitt 3 redogörs det dels

² Nääv m.fl. s. 21ff.

för nödvärnsrättens utveckling i svensk rätt, dels för den efterföljande debatten som ägt rum i riksdagen, mot bakgrund av BrB:s nödvärnsreglering, sedan lagens ikraftträdande år 1965 fram till idag. Vidare, i avsnitt 4, behandlas gällande rätt med fokus på ansvarsfrihetsgrunderna nödvärn och nödvärnsexcess. Därefter följer, i avsnitt 5, en redogörelse av domstolspraxis för att visa på rättstillämpningen i praktiken. I avsnitt 6 presenteras slutligen min egen analys och slutsatser, där de centrala frågeställningarna besvaras.

2 Ansvarsfrihetsgrunder i allmänhet

Straffrätten har till huvudsaklig uppgift att avgöra ifall en specifik gärning, som kan bestå av antingen en handling eller en underlåtenhet, kan anses utgöra brott. Brottsbegreppet är en konstruktion som indelas i såväl en objektiv som en subjektiv sida av vilka följer två huvudgrupper av brottsförutsättningar, nämligen objektiva och subjektiva rekvisit. Det ska på den objektiva sidan prövas om det föreligger någon objektiv ansvarsfrihetsgrund, som har till följd att en i vanliga fall otillåten gärning bedöms vara tillåten. Vidare ska det på den subjektiva sidan prövas ifall det finns någon subjektiv ansvarsfrihetsgrund, vilken betyder att gärningsmannen ursäktas trots att han har förövat den otillåtna gärningen.³

De flesta ansvarsfrihetsgrunder, vilka kan sägas utgöra negativa rekvisit till de enskilda straffbuden, finns i 24 kap. BrB som allmänna bestämmelser med generell tillämplighet.⁴ Då de har karaktär av undantag från de gällande straffansvarsförutsättningarna, är därför varje brottsregel skriven med reservation för just detta. Verkan av att en ansvarsfrihetsgrund är tillämplig är att det blir en friande dom för gärningsmannen, trots att vederbörande kanske inte insåg att han handlade med stöd av en sådan juridisk grund.⁵ Tvärtom kan en person som förövat en otillåten gärning komma i åtnjutande av straffrihet för uppsåtligt brott även om en ansvarsfrihetsgrund egentligen inte var aktuell, men den angripne felaktigt trodde att en sådan förelåg, till exempel en nödvärnssituation. Det nyssnämnda följer av kravet på subjektiv täckning, och man brukar då anse att det varit fråga om en putativsituation, exempelvis putativt nödvärn.⁶

³ Ågren m.fl. s. 43 ff.

⁴ Ibid. s. 67.

⁵ Asp m.fl. s. 63.

⁶ Ågren m.fl. s. 68.

2.1 Objektiva ansvarsfrihetsgrunder

Även om rekvisiten för en brottsbeskrivning kan anses vara uppfyllda, ska inget straffrättsligt ansvar utdömas om det är möjligt att tillämpa en objektiv ansvarsfrihetsgrund i fallet ifråga, gärningen är i sådana fall rättfärdigad och därmed tillåten.⁷ De objektiva ansvarsfrihetsgrunderna är nödvärn (24 kap. 1 § BrB), nöd (24 kap. 4 § BrB), laga befogenhet att använda våld (främst 10 § polislagen), samtycke (24 kap. 7 § BrB), förmans order (24 kap. 8 § BrB) samt social adekvans (allmän oskriven undantagsregel).

2.2 Subjektiva ansvarsfrihetsgrunder

Det är enbart när det är fråga om en otillåten gärning som domstolen ska pröva ifall gärningen har begåtts med uppsåt eller av oaktsamhet.⁸

Om situationen är sådan att kravet på täckning har uppfyllts, det vill säga huvudsaklig överensstämmelse råder mellan uppsåt/oaktsamhet och den faktiska rättsstridiga gärningen, så ska det slutligen göras en bedömning av om det finns någon subjektiv ansvarsfrihetsgrund. Föreligger det en sådan är gärningspersonen av den otillåtna gärningen ursäktad och vederbörande går således fri.⁹ De subjektiva ansvarsfrihetsgrunderna är nödvärnsexcess (24 kap. 6 § BrB) och straffrättsvillfarelse (24 kap. 9 § BrB). Enligt rättsfallet NJA 2020 s. 169 utgör inte längre tillfällig sinnesförvirring särskild grund för ansvarsfrihet utan får sålunda invägas i uppsåtsbedömningen.

2.3 Intresseavvägningar

Flertalet av de ansvarsfrihetsgrunder som regleras i 24 kap. BrB kan sägas vara beroende av en avvägning mellan två kolliderande intressen.

Beträffande nödvärnsrätten finns å ena sidan intresset för någon som blir utsatt för brott att försvara sig och sin egendom, och å andra sidan intresset av att generellt minska bruket av våld i samhället och på så sätt upprätthålla statens våldsmonopol. Vid nöd och nödvärn är det alltså fråga om en negativ

⁷ Ibid. s. 67.

⁸ Asp m.fl. s. 65.

⁹ Ågren m.fl. s. 116.

intressekollision, vilket har den innebörden att gärningen inte är straffbar då den erfordras i syfte att något ska skyddas eller räddas. En positiv intressekollision däremot, stadgar straffrihet för att bedrivandet av verksamheten varken ska hindras eller försvåras. Laga befogenhet och förmans order hör hit.¹⁰

¹⁰ Billström m.fl. s. 100.

3 Nödvärnsrättens utveckling i svensk rätt

3.1 Den gamla självhämden

Rättsutvecklingen av nödvärnsrätten har gått från den gamla självhämdens avskaffande via olika lagstiftningar fram till nuvarande nödvärnsrättsregler, som stadgas i 24 kap. 1 § BrB.¹¹ I motsats till självförsvaret som endast avvärjer ett hotande angrepp och överlämnar bestraffningen åt lagen för en redan tillfogad skada, utgör självhämden i sig en straffvärd handling då den bestraffar en tidigare uppkommen gärning och går på det sättet lagen i förväg.¹²

3.2 Nödvärnsregleringen i 1734 års lag

I samband med 1734 års lag upphävdes självhämden och istället infördes en väldigt begränsad nödvärnsrätt i form av en generell nödvärnsregel.¹³ Nödvärnsutövarens möjligheter till försvar medgavs endast vid allvarligare brott, samtidigt som ganska oförmånliga bevisregler uppställdes och medförde ytterligare svårigheter för den angripne att komma i åtnjutande av straffrihet för sitt handlande.¹⁴

3.3 Nödvärnsregleringen i strafflagen

Nödvärnsrätten fick en mer central roll då den första mer allsidiga regleringen av nödvärnsinstitutet upptogs i ett förslag till straffbalk av lagkommittén, vilket så småningom resulterade i 1864 års strafflag (SL).¹⁵ Det gjordes en uppdelning av nödvärn i två grader enligt nämnda lag, då den innehöll såväl en relativ som en absolut nödvärnsbestämmelse. Den allmänna, relativa nödvärnsregeln fanns i 5 kap. 8 § SL vari stipulerades

¹¹ Blomkvist s. 11.

¹² Billström m.fl. s. 93.

¹³ SOU 1934:56 s. 7.

¹⁴ Billström m.fl. s. 93.

¹⁵ Blomkvist s. 11.

straffrihet för den som använt våld i syfte att avvärja ett påbörjat eller omedelbart förestående orättmätigt angrepp på person eller egendom.¹⁶ En förutsättning för ansvarsfrihet var att våldet inte var större än nöden krävde och att det inte heller stod i uppenbart missförhållande till den skada som kunde befaras av angreppet.¹⁷ Följaktligen innebar detta att en bedömning av våldets proportionalitet i förhållande till den skada som åsamkats av försvarsvåldet skulle göras. Det s.k. större eller absoluta nödvärnet stadgades i 5 kap. 7 § SL med innebörd att obegränsad våldsanvändning medgavs nödvärnsutövaren i de fall trängande fara förelåg. Det gjordes således ingen försvarlighetsbedömning utan det förelåg till och med en rätt att ta någons liv i farofyllda situationer.

I 5 kap. 9 § SL, vari bestämmelsen om nödvärnsexcess stadgades, skulle den överfallne som använt mer våld än nöden krävde ändå inte dömas till straff, förutsatt att förhållandena var sådana att han svårligen kunnat besinna sig.¹⁸

3.4 Nödvärnsregleringen i brottsbalken

Vid övergången från SL till BrB ville man stärka nödvärnsrätten ytterligare eftersom ingen av de olika graderna av nödvärnsrätt enligt den förstnämnda lagen tillät nödvärnsutövaren bruka större våld än nöden krävde. De tidigare två separata bestämmelserna om absolut och relativ nödvärnsrätt sammanfördes därför i BrB, som trädde i kraft år 1965, till en gemensam regel av relativ karaktär.¹⁹ Till följd av att den i BrB lagfästa, relativa regeln fordrade en viss avvägning mellan angrepp och försvar, innebar detta emellertid en begränsad nödvärnsrätt i de fall där den tidigare oinskränkta nödvärnsrätten förelåg. Den nya regleringen ledde på samma gång även till en utvidgning av nödvärnsrätten, vilket var avsikten med den aktuella lagstiftningen.²⁰ Detta skedde genom att man dels använde uttrycket ”överhängande” som möjliggjorde en rätt till självförsvar på ett tidigare

¹⁶ Billström m.fl. s. 94 f.

¹⁷ SOU 1934:56 s. 8.

¹⁸ Billström m.fl. s. 94.

¹⁹ Ibid. s. 94 f.

²⁰ Halén m.fl. s. 18.

stadium än i SL, dels utökade området för straffrihet till inkluderandet av nödvärnshandlingar som inte var uppenbart oförsvarliga.²¹ Den sistnämnda ändringen hade i BrB den formuleringen att även om nödvärnsutövaren brukat mer våld än nöden krävt, skulle han fritas från ansvar förutsatt att gärningen inte varit uppenbart oförsvarlig. Tanken var att detta skulle ge den överfallne en bred marginal för sitt handlande. Bedömningen av om den angripne hållit sig inom gränserna för nödvärnsrätten skulle därmed underlättas, men fortfarande fordrades en bedömning från nödvärnsutövarens sida avseende det valda försvarsvåldets rimlighet.²² Vidare har det i förarbetena angivits att försvarsvåldet inte får stå i klar disproportion till vad som varit nödvändigt för att avvärja den hotande faran, och likaledes får det inte heller föreligga ett uppenbart missförhållande mellan försvarshandlingen och skadan som hotar genom angreppet.²³

Beträffande BrB:s regel om nödvärnsexcess syftade straffrättskommittén inte till genomförande av några sakliga ändringar i förhållande till SL:s tidigare bestämmelse, förutom sådana som krävdes för att den skulle överensstämma med ändringarna i nödvärnsreglerna och införandet av nödbestämmelserna.²⁴

3.4.1 Efterföljande debatt mot bakgrund av brottsbalkens nödvärnsreglering

Debatten om nödvärnsrättens gränser har fortgått efter BrB:s införande år 1965 de följande årtiondena, då det vid flera tillfällen har motionerats i riksdagen avseende ändringar och förtydliganden av nödvärnsregleringen.²⁵

1970 behandlades frågan av första lagutskottet med anledning av en motion enligt vilken det uttrycktes tvivel om ifall straffrihet, i enlighet med

²¹ SOU 1953:14 s. 395 ff.

²² SOU 1953:14 s. 397, se även Prop. 1962:10 s. 327.

²³ Halén m.fl. s. 16.

²⁴ SOU 1953:14 s. 417.

²⁵ Billström m.fl. s. 139 f.

lagstiftarens intentioner, hade beaktats i lika hög grad i praxis. Motionären menade att det i detta sammanhang förelåg en alltför snäv bedömning av nödvärnsrätten, och att frågan om dess gränser var av stor vikt i och med det eskalerande bruket av våld i samhället. Det avstyrktes bifall till motionen då utskottet inte ansåg det påkallat med verkställande av någon undersökning i enlighet med motionärens yrkande.²⁶

År 1982 motionerades det på nytt i frågan, som denna gång behandlades av justitieutskottet. Motionären betonade gemene mans begränsade försvarsmöjligheter av person och egendom vid ett angrepp, och risken för utdömande av påföljd om man råkade ta i lite för hårt mot gärningsmannen. På grund därav efterfrågades större hänsyn till självförsvarsrätten. Utskottet remissbehandlade motionen, och nästan alla remissinstanser avstyrkte bifall förutom advokatsamfundet, som begärde en översyn av nödvärnsbestämmelserna. Samfundet menade att underrätternas tillämpning av nödvärnsreglerna var alltför restriktiv och en omarbetning av lagtexten var behövlig i syfte att underlätta förståelsen av nödvärnsbestämmelsens innebörd. Många remissinstanser påpekade de lagtekniska svårigheter som kunde uppstå ifall nödvärnsutövaren erhöll en mer fördelaktig ställning i jämförelse med den han hade enligt den aktuella regleringen, samtidigt som vissa instanser framhöll riskerna med en utvidgad nödvärnsrätt. Justitieutskottet bedömde att det saknades skäl se över nödvärnsregleringen och poängterade vikten av att det finns bestämmelser som ger nödvärnsutövaren tillräckligt utrymme för att försvara sig själv och sin egendom. Mot detta var det nödvändigt en avvägning gjordes, eftersom en alltför utvidgad nödvärnsrätt hade kunnat leda till en ökning av våldet i samhället. Utskottet var av den uppfattningen att BrB:s nödvärnsbestämmelser utgjorde en lämplig avvägning mellan dessa två intressen, och att rättstillämpningen inte stred mot de tankegångar som legat till grund för utformningen av reglerna. Likaså ansågs det att inget stöd i rättspraxis kunde hittas för påståendet om en snäv tolkning.²⁷

²⁶ Ibid. s. 95 f.

²⁷ Ibid. s. 96 ff.

I en motion år 1986 framfördes en begäran om förtydligande av BrB:s nödvärnsbestämmelser, då motionären uttryckte oro för utvecklingen av våldsbrotten och två problem förbundna med nödvärnsrätten framlades i och med detta. Förslagsställaren framhöll för det första att allmänheten hade bristande kunskap om nödvärnsrättens omfång, och för det andra att domstolspraxis rörande nödvärnsrätten inte var tillfredsställande. Utskottet ansåg, vad gäller det förstnämnda, att inga sakliga ändringar i bestämmelserna var erforderliga på grund av tidigare betänkanden som hade fastslagit att nödvärnsregleringen utgjorde en lämplig intresseavvägning. Den bristande kunskapen skulle således inte avhjälpas genom lagstiftning utan informationsåtgärder. Vidare, vad gäller det sistnämnda, hänvisade utskottet till 1982 års betänkande och ansåg att då ingen kännedom om bristfällig praxis på området har förelegat sedan dess, saknades sålunda skäl till några ytterligare ändringar. Som ett resultat av detta avstyrkte justitieutskottet även denna gång motionen, och istället hänvisades till Fängelsestraffkommittén som hade till uppgift att betänka ifall de allmänna ansvarsfrihetsgrunderna, inklusive nödvärnsreglerna, behövde ändras.²⁸

Kommittén, som tillsattes 1979, fick tilläggsdirektiv 1983 vilket bland annat rörde allmänna regler för ansvarsfrihet.²⁹ I slutbetänkandet 1988 bedömde man, liksom justitieutskottet, att BrB:s nödvärnsbestämmelser utgjorde en lämplig reglering, och att det likaså inte fanns skäl ändra inriktningen av rättspraxis. När kommittén slutligen föreslog en omredigering av nödvärnsparagrafen i syfte att göra den mer begriplig och överblickbar, gavs därför inga förslag till ändringar i sak.³⁰ Mot den bakgrunden gjordes några år senare, genom 1994 års lagstiftning, såväl en språklig som redaktionell ändring av nödvärnsregeln, men detta medförde ingen ändring av paragrafens materiella innehåll. Innebörden av nödvärnsrätten kom till klarare uttryck på grund av lagtextredigeringen, trots att nödvärnsrätten som sådan varken utvidgades eller inskränktes.³¹ Vidare placerades

²⁸ Ibid. s. 98 f.

²⁹ Ibid. s. 99.

³⁰ SOU 1988:7 s. 68 f.

³¹ Prop. 1993/94:130 s. 28 ff.

excessbestämmelsen i 24 kap 6 § BrB och straffnedsättningsregeln i andra stycket flyttades till 29 kap. 3 § BrB. Därutöver omformulerades denna bestämmelse så att ansvarsfrihet kunde inträda trots att en situation enligt 24 kap. 1-4 §§ BrB och 10 § polislagen (1984:387) objektivt sett inte förelegat. Detta innebar således att straffrihet kunde föreligga även vid s.k. putativ excess.³²

Det motionerades åter i frågan år 2016. Motionärerna ansåg att nödvärnsrätten måste vara långtgående ifall en person blir attackerad, i synnerhet i det egna hemmet, och anförde att den syn på nödvärnsrätten och nödvärnsexcess som kommit till uttryck i praxis är alltför snäv. Utskottet bedömde att BrB:s nödvärnsregler var väl avvägda och då anledning till översyn av dessa saknades, avtog man motionsyrkandet om utökad nödvärnsrätt till följd därav.³³

I motionen år 2017 hänvisade ledamöterna till målet B 1928-16, även kallat ”Vallåkrafallet”, där en 69-årig man i oktober 2015 sköt ihjäl två bröder. Mannen dömdes av HovR för dråp till två års fängelse och utdömdes att betala skadestånd till deras föräldrar, trots att han bedömdes ha handlat i nödvärn. Även denna gång ansåg man det vara en alltför restriktiv syn på nödvärnsrätten och nödvärnsexcess, och menade att lagen och tillämpningen därav måste bli mer tillåtande beträffande nödvärnsinstitutet. Utskottet avstyrkte emellertid återigen bifall till motionsyrkandet.³⁴

Även under år 2020 har det motionerats i riksdagen angående nödvärnsrättens gränser. Denna gång har motionärerna tagit upp målet B 3703-19, där Svea hovrätt dömde en 44-årig man till 18 månaders fängelse för grovt vållande till annans död. Under sommaren 2018 sköt 44-åringen en inkräktare med sin älgstudsare, varpå denne avled. Trots att han bedöms ha haft omfattande nödvärnsrätt, var såväl tings- som hovrätten av den uppfattningen att vederbörande använt för mycket våld. Det ansågs från

³² Prop. 1993/94:130 s. 44 ff.

³³ Bet. 2016/17:JuU16 s. 47 f., se även Mot. 2016/17:2306 s. 1 f.

³⁴ Bet. 2017/18:JuU14 s.142 , se även Mot. 2017/18:882 s. 1.

ledamöternas sida inte vara rimligt att laglydiga individer ska behöva tåla brottsliga angrepp av olika slag, och fann båda domarna fullkomligt orimliga. Detta menade man tydliggjorde ett krav på lagändring då tröskeln för vad som bedöms vara tillåtet i en utsatt situation måste höjas ytterligare i jämförelse med det rådande läget, och där det återigen förefaller finnas en alltför restriktiv syn på nödvärnsrätten och nödvärnsexcess. Det framhölls att regeringen bör företa en utredning i syfte att återkomma med ett förslag avseende en mer tillåtande reglering av nödvärnsinstitutet. Denna motion bereds i utskott, och ärendet är i skrivande stund ännu inte avslutat.³⁵

³⁵ Mot. 2020/21:68 s. 1 f.

4 Gällande rätt

4.1 Nödvärn

I 24 kap. 1 § BrB regleras nödvärnsbestämmelsen, vilken kan anses vara ett specialfall av nöd.³⁶ Nödvärn är, som tidigare nämnts, en allmän objektiv ansvarsfrihetsgrund, vilket betyder att straffrihet inträder oberoende av ifall nödvärnsutövaren insåg att denna juridiska grund förelåg eller inte.³⁷

Resultatet av att rätten till nödvärn föreligger är att försvarshandlingen inte inryms under brottsbeskrivningen och medför således straffrihet, även om såväl subjektiva som objektiva rekvisit är uppfyllda i fallet ifråga. Åtal ska därför inte väckas mot den angripne och om vederbörande ändå åtalas ska han fritas från ansvar. Följaktligen ska brottsbeskrivningarna i BrB läsas som om förbehållet nödvärnsrätt stod däri.³⁸

4.1.1 De fyra nödvärnssituationerna

Av regeln i 24 kap. 1 § BrB framgår fyra olika typer av situationer där nödvärn får tillgripas, och uppräkningsen av dessa är uttömmande.³⁹

Den första av de i paragrafen angivna nödvärnssituationerna gäller påbörjade eller överhängande brottsliga angrepp på person eller egendom. Med angrepp på person åsyftas enbart fysiska angrepp och inte verbala sådana, varför nödvärnsrätt kan föreligga vid ärekränkning bara om gärningen har karaktären av ett kroppsligt angrepp på person. Vidare betyder ”brottsligt” att det rör sig om en straffbar gärning, det vill säga att brottets både objektiva och subjektiva rekvisit är för handen.⁴⁰ Det är inte bara uppsåtliga brott som föranleder nödvärnsrätt för den överfallne, utan likaså kan en culpös gärning resultera i rätten till att använda nödvärn, förutsatt att den omfattas av någon av de uppräknade nödvärnssituationerna

³⁶ Agge m.fl. s. 94.

³⁷ Halén m.fl. s. 13.

³⁸ Billström m.fl. s. 100 ff.

³⁹ Jareborg (2001) s. 256.

⁴⁰ Halén m.fl. s.15.

i bestämmelsen.⁴¹ Ingen nödvärnsrätt föreligger mot en nödvärnshandling, då en sådan inte utgör ett brott. Innebörden av ett ”påbörjat” angrepp säger sig självt och uttrycket ”överhängande” avser även i tiden nära förestående angrepp. Har ett angrepp avslutats föreligger inte längre rätt till nödvärn, och ett motangrepp, efter angreppets upphörande, är inte tillåtet då en sådan hämndaktion inte är en nödvärnshandling. Därutöver aktualiseras nödvärnsrätten ifall den överfallne tror sig bli utsatt för ett brottsligt angrepp men det i efterhand står klart att man missbedömt situationen, så kallat putativt nödvärn, men däremot inte vid så kallat preventivt nödvärn.⁴²

Den andra nödvärnssituationen som anges i lagrummet handlar om att någon med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendomen återtogs på bar gärning. Med formuleringen ”på bar gärning” menas att det måste röra sig om ett återtagande av något olovligt tillgripet, antingen omedelbart på brottsplatsen eller under en kontinuerlig förföljelse av förövaren från denna.⁴³

Den tredje situationen som tas upp i nödvärnsbestämmelsen aktualiseras när någon olovligt intränger i rum, hus, gård eller fartyg, samt vid försök till sådant inträngande. Det här nödvärnsfallet motsvarar regeln om hemfridsbrott i 4 kap. 6 § 1 st. BrB. Rätten till nödvärn föreligger således alltid vid hemfridsbrott enligt nyssnämnda lagrum, medan en sådan rätt enbart i vissa fall är möjlig vid olaga intrång enligt 4 kap. 6 § 2 st. BrB.⁴⁴ Det är inte uteslutet att vissa lokaler eller fortskaffningsmedel vilka används som bostad med en extensiv tolkning hade kunnat räknas till termen ”rum”. En analogisk tillämpning bör i vilket fall som helst göras i ett sådant här läge.⁴⁵

Den fjärde nödvärnssituationen är till sist aktuell när någon efter tillsägelse vägrar lämna annans bostad. Även denna nödvärnssituation, i likhet med

⁴¹ Jareborg (1985) s. 47.

⁴² Billström m.fl. s. 103 ff.

⁴³ Agge m.fl. s. 96.

⁴⁴ Billström m.fl. s. 106 f.

⁴⁵ Asp m.fl. s. 214 f.

den föregående, är förenlig med reglerna om hemfridsbrott och olaga intrång i 4 kap. 6 § BrB. Nödvärnsrätten är emellertid inte lika långtgående som brottsbeskrivningarna i nyssnämnda lagrum. Rätten till nödvärn gäller nämligen bara vid avlägsnande från rum, hus, gård eller fartyg, och därutöver erfordras det, för att denna rätt ska aktualiseras, att den som blir avlägsnad har tagit sig in olovligen. Det sistnämnda gäller under förutsättning att det inte rör sig om bostad, då rätten till nödvärn även kan föreligga mot någon som lovligen gått in i bostaden men sedan inte går med på att lämna densamma.⁴⁶

4.1.2 Försvarlighetsbedömningen

Utöver att en av de fyra nödvärnssituationerna ska föreligga, erfordras för åberopande av nödvärnsrätten och att gärningen därmed inte ska anses utgöra brott, att försvarsåtgärden med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse samt omständigheterna i övrigt inte är uppenbart oförsvarlig. Vid försvarlighetsbedömningen ska det vägas in ifall den nödvärnsberättigade behövt bruka mängden våld ifråga eller om faran kunde ha avvärjts på ett annat sätt.⁴⁷ Med andra ord kan en oförsvarlig gärning tillåtas under förutsättning att den inte är uppenbart oförsvarlig. Det har i förarbetena fastslagits att man vid försvarlighetsbedömningen bör beakta en bred marginal till förmån för den anfallnes agerande.⁴⁸ Departementschefen har emellertid anfört att försvarsvåldet inte får stå i klar disproportion till vad som erfordras för att avstyra angriparens våldshandling, samt att det inte får råda ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnsutövarens handling och skadan som hotar genom angreppet.⁴⁹

När man bedömer angreppets beskaffenhet tar man i beaktande såväl angriparens som den angripnes individuella egenskaper såsom till exempel sinnesstämning, kroppsstorlek och karaktärsdrag, samt ifall det rör sig om ett överraskande och oförutsett angrepp. Dessutom tas hänsyn till yttre

⁴⁶ Billström m.fl. s. 107 f.

⁴⁷ Ibid. s. 109.

⁴⁸ Prop. 1993/94:130 s. 30

⁴⁹ Halén m.fl. s. 16.

omständigheter vilket kan vara platsen där angreppet skedde och om hjälp fanns att tillgå i fallet ifråga.⁵⁰ Vidare, vad gäller det angripnas betydelse, så innebär detta att man ska fästa avseende vid det intresse som angrips.⁵¹ Det är således befogat med större våldsanvändning i syfte att avvärja ett livsfarligt angrepp än om det rör sig om ett angrepp på ersättningsbar egendom.⁵² Blomqvist är däremot av den uppfattningen att det i specifika fall kan vara godtagbart att försvaret av väldigt värdefull egendom sträcker sig längre än försvaret vid lindriga angrepp mot person.⁵³ Rekvisitet ”omständigheterna i övrigt” har den innebörden att en helhetsbedömning ska göras, samt att det lämnas öppet, till en viss grad, vilka omständigheter som kan vara av betydelse.

Det har fastslagits av HD i äldre praxis att en person som blir utsatt för våld har möjligheten att själv välja ifall han vill kvarstanna och försvara sig mot anfallet, trots att det inte finns någon speciell orsak till att befinna sig på platsen ifråga. Detta är förmodligen inte aktuellt när angriparen råkar vara exempelvis ett barn, en person som lider av en psykisk störning eller någon som har misstagit sig gällande vem det är han angriper.⁵⁴ Det kan underlätta för den nödvärnsberättigade att freda sig mot angreppet om angriparen är berusad, eftersom han vanligen är ostadig och klumpig till följd av sin onykterhet. I sådant fall kan det därför vara aktuellt med både minskat bruk av våld eller inget våld alls. Däremot kan berusningen även göra förövaren farligare. Följaktligen går det inte att rent allmänt uttala sig om hur försvarlighetsbedömningen påverkas av angriparens berusning.⁵⁵ Därutöver föreligger rätt till nödvärn även om den överfallne självmant har provocerat fram angreppet eller annars har försatt sig i den farofyllda situationen, förutsatt att gärningsmannen kan anses ha begått ett brott.⁵⁶

⁵⁰ Billström m.fl. s.109.

⁵¹ Asp m.fl. s. 217.

⁵² Halén m.fl. s.16.

⁵³ Blomqvist s. 32.

⁵⁴ Asp m.fl. s. 218

⁵⁵ Billström m.fl. s. 111.

⁵⁶ Asp m.fl. s. 218.

4.2 Nödvärnsexcess

4.2.1 Tillämpningsområde

Nödvärnsbestämmelsen i 24 kap. 1 § BrB kompletteras av nödvärnsexcessregeln i 24 kap. 6 § BrB.⁵⁷ Excess är som sagt en subjektiv ansvarsfrihetsgrund, vilket innebär att frågan om ansvarsfrihet i detta sammanhang sker utifrån det tillståndet gärningspersonen befann sig i samt dennes personliga förutsättningar.⁵⁸ Av det sistnämnda lagrummet ovan följer att ifall en person, som befunnit sig i en nödvärnssituation, handlat uppenbart oförsvarligt, det vill säga använt sig av mer våld än vad som varit godtagbart, ska han ändå gå fri från straff om förhållandena var sådana att man svårligen kunde besinna sig.⁵⁹ För att excessbestämmelsen i 24 kap. 6 § BrB ska kunna aktualiseras erfordras det att försvarshandlingen inte kan leda till straffrihet enligt 1-5 §§ i samma kapitel eller enligt 10 § polislagen, då nödvärnsexcessregeln är subsidiär i förhållande till de angivna paragraferna. Om situationen är sådan att excessbestämmelsen, som är en obligatorisk straffrihetsregel och något domstolen ska beakta, inte kan tillämpas i det enskilda fallet och personen därmed inte kan gå fri från straff, kvarstår möjligheten att erhålla strafflindring enligt 29 kap. 3 § punkt 5 BrB. I sådana fall får påföljden sättas under straffskalans minimum, men däremot inte understiga det allmänna bötesminimum. Straffminskningsregeln avser enbart val av påföljd och har ingen inverkan vid bedömningen av vilket typ av brott som gärningspersonen ska anses skyldig till. Denna sistnämnda regel är, i motsats till den förra, fakultativ, vilket innebär att domstolen kan välja om den ska tillämpa den aktuella bestämmelsen eller inte.

En gärning som någon begår i nödvärn utgör inte ett brott, och till följd därav är inte heller medverkan till en sådan handling straffbar. Det sagda gäller dock inte ifall en person har medverkat till en handling som lett till ett överskridande av nödvärnsrätten, då den medverkande bedöms enligt

⁵⁷ Billström m.fl. s. 101.

⁵⁸ Agge m.fl. s. 96.

⁵⁹ Ågren m.fl. s. 117.

medverkansreglerna i BrB även om förövaren undslipper straff enligt excessbestämmelsen.⁶⁰ På grund av att rekvisitet ”svårligen kunde besinna sig” betraktas i medverkansläran som en omständighet av subjektiv karaktär, så betyder detta alltså att den som medverkat till gärningsmannens rättstridiga, men inte brottsliga gärning enligt 24 kap. 6 § BrB, likväl kan bli dömd till straff även om förövaren å andra sidan frikänns till följd av nämnda paragraf.⁶¹

4.2.2 Bedömningen av ”svårligen kunde besinna sig”

Det har i rättspraxis fastslagits vilka omständigheter som ska tas i beaktande vid bedömningen av huruvida gärningspersonen svårligen kunde besinna sig i fallet ifråga.⁶² De omständigheter som är av betydelse vid bedömningen är farans art och den tid som stått till förfogande för övervägande. Beträffande den sistnämnda faktorn uppställs högre krav på en angripen person, som haft mer tid på sig att reagera, att kunna besinna sig och agera förståndigt, än om situationen hade varit den omvända. Dessutom ska gärningsmannens individuella egenskaper beaktas såsom exempelvis nervositet, häftigt humör och liknande, samt andra, mer tillfälliga subjektiva tillstånd, vilket kan vara akut rädsla och panikkänslor.⁶³ Domstolen ska göra en bedömning med utgångspunkt i hur den överfallne uppfattade situationen vid tidpunkten för det inträffade angreppet. Det uppställs vanligtvis stora krav på såväl sinnesnärvaro som självbehärskning i nödvärnssituationer. Vidare, en annan egenskap hos gärningspersonen, som varit föremål för diskussion i den juridiska doktrinen, är vederbörandens berusning.⁶⁴ Vid bedömningen av om någon svårligen kunde besinna sig bör hänsyn kunna tas till omständigheten att nödvärnsutövaren är alkoholpåverkad, vilket innebär att

⁶⁰ Billström m.fl. s. 119 f.

⁶¹ Jareborg (1985) s. 89.

⁶² Ågren m.fl. s.119.

⁶³ Prop. 1993/94:130 s. 45 f.

⁶⁴ Billström m.fl. s. 120 f.

domstolen ska pröva om det kunde krävas behärskning av honom givet den aktuella situationen och tillståndet denne befann sig i.⁶⁵

⁶⁵ Jareborg (1985) s. 89.

5 Rättspraxis

5.1 NJA 2009 s. 234 – Hammarfallet

5.1.1 Bakgrund

J.H och S.W, som rättsfallet rör, bodde i närheten av varandra. S.W, som hade ett kriminellt förflutet, var känd för att ha haft dispyter med andra grannar i bostadsområdet. När JH en dag i februari 2005 gick emellan i syfte att hjälpa en granne som blivit angripen av SW, misshandlades han med knytnävsslag och blev efter en stund attackerad med kniv av densamme, varpå JH polisanmälde händelsen. Nästföljande dag dök SW upp med sin traktor utanför JH:s hus, som beslöt sig för att gå ut och möta honom. Väl där blev han verbalt påhoppad av vederbörande, som hotade att allvarligt skada såväl JH som hans familj, och gick sedan till angrepp mot honom med dragen kniv. JH lyfte då upp en hammare som hade legat i hans bakficka och slog den mot SW:s huvud, varefter denne föll ner. JH gick därefter in i huset för att försäkra sig om barnens trygghet, vilka hade blivit uppskrämda av det inträffade. När han kom ut för andra gången blev han återigen attackerad av SW som kom ranglandes mot honom. I syfte att värja sig mot angreppet slog JH ännu hårdare mot SW:s huvud, vilket resulterade i att denne fick väldigt svåra och bestående men till följd av händelsen.

5.1.2 Högsta domstolens bedömning

HD, som kom fram till att JH befann sig i en nödvärnssituation, gjorde försvarlighetsbedömningen genom att indela denna i två moment. Vad gäller det första momentet, att det inte förelegat ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnsutövarens handling och skadan som hotats genom angreppet, ansågs JH:s gärning inte varit uppenbart oförsvarlig då han uppfattade sig vara utsatt för ett livsfarligt angrepp. Det andra momentet, att försvarsvåldet inte har stått i klar disproportion till vad som varit nödvändigt för att avvärja den hotande faran, bedömdes JH:s nödvärnsvåld ha varit uppenbart oförsvarligt, då det rörde sig om ett relativt

utdraget händelseförlopp och mindre ingripande våld kunde ha använts i det senare skedet när han såg vilken påverkan de första hammarslagen fick på SW. HD prövade därefter ifall JH ”svårligen kunde besinna sig”, och påpekade att det inte var ett så snabbt händelseförlopp att agerandet kunde ursäktas med anledning av att tid för eftertanke saknades, men att JH redan hade känt stor rädsla efter incidenten som ägt rum dagen dessförinnan. Till följd därav fruktade JH för sin familjs säkerhet, och befann sig i ett sådant psykiskt tillstånd som försvårade hans möjligheter att tänka och agera rationellt. Det poängterades dessutom att hammarslagen endast syftade till att avvärja angreppet som hade riktats mot honom. JH frikändes då han ansågs svårligen kunnat besinna sig och åtalet ogillades.

5.2 Hovrätten över Skåne och Blekinge B 1928-16 – Vallåkrafallet

5.2.1 Bakgrund

Den äldre mannen Karl-Gustaf, som rättsfallet rör, hade i oktober 2015 skjutit ihjäl de två bröderna Fredrik och Simon utanför sitt hem i Vallåkra. Karl-Gustaf hade tidigare haft en relation med deras mamma, vilket ogillades av de båda syskonen. Under hösten 2014 hade Fredrik och Simon meddelats ett tre månader långt kontaktförbud gentemot mannen, som hade anmält dem för skadegörelse, misshandel samt olaga hot.

Polisanmälningarna blev emellertid nedlagda och kontaktförbuden förlängdes inte av Karl-Gustaf när deras giltighetstid hade löpt ut. Kvällen ifråga ringde mannen 112 för att larma om att två maskerade och beväpnade män hade slagit sönder hans fönster och hotat honom genom ytterdörren. När polisen hade anlät till platsen påträffades de två männen, vilka visade sig vara Fredrik och Simon, avlidna. Karl-Gustaf hade gått till vapenskåpet och tagit fram hagelgeväret, varpå han avlossat två skott mot de två bröderna som hade stått utanför på dennes altan. Karl-Gustaf, som led av hjärtproblem, uppgav att han kände sig hotad till livet och befann sig i chocktillstånd, samt att hans agerande var ett resultat av självförsvar.

5.2.2 Hovrättens bedömning

HovR delade, till att börja med, TR:s uppfattning och konstaterade att Karl-Gustaf varit utsatt för ett livshotande angrepp, att han handlat i nödvärn samt att dödligt våld kunde utgöra en godtagbar nödvärnshandling. HovR ansåg dock att hotet mot Karl-Gustaf inte varit så akut med beaktande av bland annat förhållandena på platsen, inkluderat möjligheterna att fly och tillkalla hjälp samt att sikta mot mindre vitala kroppsdelar. Då han dessutom var beväpnad med ett hagelgevär, till skillnad från bröderna som bar på kniv och järnrör, bedömdes han inte heller ha befunnit sig i ett underläge. HovR hänvisade till HD:s rättspraxis och betonade att det vid bruk av dödligt våld ställs höga krav på alternativa handlingsätt att avvärja angreppet, trots den breda marginal till förmån för nödvärnsutövaren som stadgas i förarbetena, och då Karl-Gustaf inte hade valt något av de möjliga handlingsalternativen ansågs försvarsgärningen till följd därav vara uppenbart oförsvarlig. Vid bedömningen av om han svårligen kunde besinna sig, uttalade domstolen att det är farans art och den tid som stått till förfogande, samt den anfallnes individuella egenskaper som ska beaktas. Karl-Gustaf ansågs inte ha befunnit sig i ett sådant psykiskt tillstånd att hans möjligheter till att tänka och agera rationellt försvårades, och kunde därmed inte undgå ansvar med stöd av excessbestämmelsen. Mannen dömdes för två fall av dråp till två års fängelse. Hänsyn togs till, vid bestämmandet av strafftidens längd, ett antal förmildrande omständigheter såsom bland annat vederbörandens ålder.

6 Analys och slutsatser

Den första frågeställningen för denna uppsats var följande:

- Finns det, mot bakgrund av debatten avseende nödvärnsregleringen i BrB och tillämpningen av denna nuvarande reglering i praktiken, ett behov av att utvidga nödvärnsrätten?

Att nödvärnsrätten har varit aktuell under många år i samhällsdebatten framgår väldigt tydligt, då det, som ovan redogjorts för, vid flera tillfällen har motionerats i riksdagen avseende ändringar och förtydliganden av nödvärnsregleringen. Den framförda kritiken har i huvudsak tagit sikte på den angripnes utsatta position och begränsade försvarsmöjligheter vid ett angrepp, och det har från flera håll framhållits att domstolarnas tillämpning av nödvärnsreglerna är alltför snäv. Vidare har det framlagts en begäran om ett förtydligande av bestämmelserna i syfte att göra det lättare för allmänheten att förstå deras innebörd, liksom en mer tillåtande reglering av nödvärnsinstitutet har efterfrågats. Åtskilliga gånger har utskottet avstyrkt bifall till motionsyrkandena ifråga, bland annat med hänvisning till att BrB:s nödvärnsregler utgör en lämplig avvägning mellan två kolliderande intressen. Å ena sidan den angripnes intresse av att försvara sig och sin egendom vid brottsligt angrepp, och å andra sidan intresset av att nödvärnsrätten inte utökas i sådan utsträckning att en våldsupptrappning i samhället riskeras och därigenom upprätthålla statens våldsmonopol. Det sagda är även i linje med lagstiftarens intentioner.

Det faktum att en underlåtenhet att utvidga nödvärnsrätten har motiverats med att reglerna i BrB är väl avvägda kan anses vara rimligt. För den händelse att en utökning av nödvärnsrätten hade varit aktuell, måste det tas i beaktande vilka risker en sådan utvidgning hade kunnat medföra. Den huvudsakliga risken som har framhävts med en mer tillåtande nödvärnsreglering än den nuvarande, är att en sådan hade kunnat resultera i en eskalering av våldet i samhället. Det är alltså grundläggande för varje

rättstat att individer tillåts våldsutövning enbart när goda skäl för detta föreligger och likaså att brottsliga angrepp sanktioneras inom ramarna för statens våldsmonopol, med risk för att lagen annars tas i egna händer och okontrollerad våldsutövning råder. Det är emellertid inte självklart att en utvidgad nödvärnsrätt i varje enskilt fall skulle leda till att våldet trappas upp, varför konsekvenserna av en sådan utökning av förklarliga skäl inte är helt lätta att förutse. Att nödvärnsrätten i alla fall ämnar tillgodose de intressen vilka av lagstiftaren bedömts vara beaktansvärda står klart, och jag är beredd att hålla med om att underlåtenhet att utvidga nödvärnsrätten, med motiveringen att den nuvarande regleringen utgör en lämplig avvägning mellan intressen, är skälig.

Nödvärnsrätten kan, med beaktande av regleringens nuvarande utformning, anses vara tillräckligt vittgående. I BrB stadgas, som redan nämnts, fyra olika situationer vilka medger rätt till nödvärn, och därutöver krävs det att försvarsgärningen inte varit ”uppenbart oförsvarligt”. Det framgår av förarbetena att lagstiftaren avsett att ge en bred marginal till förmån för den angripne med just införandet av detta sistnämnda rekvisit, vilket således visar på att försvarsvåld i relativt stor utsträckning redan tillåts. Vidare, vad gäller tillämpningen av den nuvarande regleringen i praktiken, har domstolarna avgjort flera mål som handlar om just nödvärn, och där vissa utvalda rättsfall har redogjorts för i uppsatsen. HD:s domar har givit de lägre instanserna ledning för hur andra liknande nödvärnsfall ska bedömas, och att underrätterna hänvisar till dessa prejudikat kan bland annat ses i Vallåkralfallet, där HovR hänvisade till HD-praxis och betonade att det vid bruk av dödligt våld ställs höga krav på alternativa handlingsätt att avvärja angreppet, trots den breda marginal till fördel för nödvärnsutövaren som anges i förarbetena. Detta kan således tala för att underrätterna i praktiken just vad gäller nödvärnsfrågan, trots viss framlagd kritik mot dessa, följer HD:s tidigare domstolsavgöranden. Vidare anses regeln om nödvärnsexcess, som alltså är tänkt att fungera som en säkerhetsventil och aktualiseras först när man har undersökt nödvärnsrättens yttersta gräns, ha tillämpats på ett ganska övergripande vis i de fall som det har kommit att redogöras för i

uppsatsen.

Den andra frågeställningen för denna uppsats var följande:

- Vilka fördelar respektive nackdelar skulle en sådan eventuell utvidgning av nödvärnsrätten kunna resultera i?

Av förklarliga skäl, vilka även redogjorts för i denna uppsats, kan placeringen av gränsen för ansvarsfrihet vara problematisk. Det är tydligt att det är av vikt att det finns regler som ger den angripne tillräckligt utrymme för att försvara sig själv och sin egendom. Däremot kan, som tidigare konstaterats, ett alltför brett utrymme riskera en upptrappning av våldet i samhället. Detta då den enskilde individen skulle kunna ta lagen i egna händer, med följderna att en diffus gräns mellan självförsvar och självhämd möjligen hade kunnat uppstå. En alltför vidlyftig nödvärnsrätt skulle alltså kunna resultera i att den används ganska lättvindigt av gemene man, och att brottsliga angrepp möts med försvarsgärningar vilka inte står i rimlig proportion till angreppen, skulle följaktligen gå ifrån själva grundtanken med nödvärn. Intresset av att upprätthålla lag och ordning i samhället hade således skadats, och det är inte heller helt omöjligt att tänka sig att staten genom att godta en alltför kraftig rätt till att använda nödvärn hade kunnat göra sig skyldig till brott mot Europakonventionen. Det är emellertid inte uteslutet att en eventuell angripare hade kunnat avskräckas till viss del med vetskap om att en utökad nödvärnsrätt råder, vilket på så sätt skulle kunna ha en brottspreventiv verkan, och den angripne hade säkerligen i det avseendet känt en större trygghet.

I det stora hela bedöms det alltså inte, mot bakgrund av debatten som försiggått i riksdagen och tillämpningen av den nuvarande regleringen i praktiken, finnas ett behov av att utvidga rätten till nödvärn. Det får anses, som tidigare nämnts, att nödvärnsrätten är väl avvägd och att lagen såsom den ser ut i dagsläget redan står på den angripnes sida. Jag gör inte anspråk på att ge ett definitivt svar på frågan ifall behov av nödvändig förändring finns, utan snarare har tanken varit att följa upp diskussionen och genomföra en analys av denna, och denna diskussion lär fortsätta. Nödvärn är som sagt

ett ämne som under många år varit föremål för debatt, särskilt i anslutning till avgöranden som har upprört allmänheten, och att diskussionen av denna anledning fortsätter kan nog i vart fall i alla lägen anses vara nödvändigt.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Tryckta källor

Utredningsbetänkanden

SOU 1934:56 Betänkande och förslag rörande revision av gällande lagbestämmelser om nödvärnsrätt m.m.

SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk

SOU 1988:7 Frihet från ansvar: om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet: slutbetänkande

Propositioner

Prop. 1962:10 Förslag till brottsbalk.

Prop. 1993/94:130 Ändringar i Brottsbalken m.m.

Utskottsbetänkanden

Bet. 2016/17:JuU16 Straffrättsliga frågor

Bet. 2017/18:JuU14 Straffrättsliga frågor

Övrigt riksdagstryck

Mot. 2016/17:2306, Kenth Ekeröth och Adam Marttinen (båda SD), Utökat nödvärn

Mot. 2017/18:882, Adam Marttinen och Patrick Reslow (SD, -), Utökat nödvärn

Mot. 2020/21:68, Markus Wiechel och Alexander Christiansson (båda SD), Utökat nödvärn

Litteratur

Agge, Ivar & Thornstedt, Hans: *Straffrättens allmänna del*, 3 uppl., Juristförlaget, Stockholm 1981.

Asp, Petter & Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*, 2 uppl., Iustus förlag, Uppsala 2013.

Billström, Magnus & Bring, Carina & Diesen, Christian & Lishajko, Marianne & Marmolin, Christina: *Brottsoffrets rätt*, Juristförlaget, Stockholm 1995.

Blomkvist, Curt: *Rätten till självförsvar: om tillåtet och otillåtet våld i nödsituationer*, Forum, Stockholm 1972.

Halén, Ann-Christine & Olson, Anna: *Nödvärnsrätt och möjligheter till ersättning*, Fischer, Stockholm 1991.

Jareborg, Nils: *Allmän kriminalrätt*, Iustus förlag, Uppsala 2001.

Jareborg, Nils: *Brottsbalken: kap. 23-24 med mera*, Iustus, Uppsala 1985.

Nääv, Maria & Zamboni, Mauro: *Juridisk metodlära*, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund 2018.

Ågren, Jack, Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne: *Straffansvar*, 10 uppl., Norstedts juridik, Stockholm 2018.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 2009 s. 234.

Övriga svenska domstolar

Hovrätten över Skåne och Blekinge, B 1928-16.